

Ur gamla protokoll

År 1704 den 20 september, trädde länsman Jöns Dageson Forsman i Rånbyn inför rätten och anmälde "gamle rustmästaren" Lars Hindersson Kruus i Niemisel för "hordomslast". "Konan" Kerstin Larsdotter från Vitå var nu "de sista dagarna väntande".

Lars Kruus hade tidigare gjort sig skyldig till samma förseelse och levde därför sedan en tid åtskild från sin andra hustru Ella Nilsson. Hans första hustru Maretha Knutsdotter hade dött 1695 - med henne hade Lars flera barn. Lars tillfrågades, "huru han kommit att hava lägersmål med denna kvinnsperson - Kerstin Larsdotter - trots att det var honom förbjudet i kyrkolagen".

Han svarade, att det förbudet hade han inte vetat om och anhöll om att få gifta sig med Kerstin, som han "med barn rätt" under äktenskapslöfte. Som förmildrande omständighet anförde Lars, att han blivit tvingad till giftermålet med Ella Nilsson, Nils Larssons dotter i Prästholm, av prosten i Luleå, framlidne magister Jonas Öhman, "när han i Råneå höll prosteting".

Ella och han hade varit trolovade men ändrat sig "för den illvilja och missämja, som emellan dem var kommen". Prosten Öhman hade dock hotat honom med böter på 300 daler kopparmynt, om han inte fullföljde äktenskapshandeln. Giftermålet ingicks också i maj 1697.

Hem till mamma

Efter endast åtta dagars äktenskap hade hustrun övergivit honom och gått hem till sina föräldrar. Lars påstod också, att äktenskapet aldrig fullbordats. Han beklagade sig inför rätten "med fallande tårar" över sin hustrus motvillighet: på kvällen efter vigseln hade hon stängt in sig i en kammare med sin moder, och han hade måst ligga allena. Grannarna i Niemisel kunde också berätta, att Ella Nilsson ofta intygat detta.

Lars Kruus hade därför lämnat hemmet och begett sig till Ångermanland. Där hade han utstått både kroppsligt straff och kyrkoplikt för hor med "en gift kvinnsperson".

Tre och ett halvt år senare, år 1700, kom han "hem i socknen" och blev skild från sin hustru av prosten Öhman, på hennes begäran. (Hor var vid den här tiden en av de få skilsmäsoanledningarna.) Lars Kruus påstod nu, att han inte vetat om, att han enligt kyrkolagen var förbjuden att ingå nytt gifte, så länge hans fränskilda hustru levde ogift.

Vid förhöret med Kerstin Larsdotter från Vitå måste hon bekänna, att hon redan tidigare blivit fälld för lägersmål med en soldat Nils Olofsson från samma by, "som nu var i fiendeland stadder", för vilket hon undfått sitt straff.

Både länsmannen och tolvmännen intygade, att de varit närvarande vid det omtalade prostetinget och att både Lars Hindersson och hans trolovade Ella Nilsson först vägrat att låta viga sig, men trots detta blev de "såsom med trug och hotande av böter sammantvingade". Länsmannen sade sig rent av ha bett för dem. Tolvman Anders Andersson i Rånbyn skulle vid samma tillfälle ha utropat: "Gud bevare mig från ett sådant äktenskap!"

Också kyrkoherde Gulich Blix framträdde och uppgav, att "Lars Hinderssons avskilda hustru varit mäktas svår emot honom" och att han måst "avvika ur landet" och bege sig till Ångermanland.

Kyrkoherden hade också försökt övertala Ella Nilsson att tillåta mannen att gifta om sig, men hon vägrade ihärdigt. Även "allmogen", dvs folket i tingssalen, yttrade sig i fallet och intygade, att "Lars Hindersson lär omöjligligen kunna hålla sig ogift", så att om han nu inte fick gifta om sig, skulle han "än vidare stanna i olycka".

Upprepad synd

Men rätten var obeveklig och enligt Kungliga straffförordningen av år 1653 och andra kungliga resolutioner dömdes Lars Hindersson Kruus "som till förne sig med hordomslast försett, och nu åter med lägersmål den förra synden upprepat" till höga böter och fyra söndagars kyrkostraff. (Detta eller uppenbar kyrkoplikt innebar offentlig avlösning i kyrkan, då syndaren hade sin plats på pliktballen eller horpallen, som den vanligtvis kallades.) Också Kerstin Larsdotter fälldes för andra resan lägersmål. Dock remitterades fallet till Svea hovrätts vidare utlåtande, på grund av de anförda omständigheterna och "eftersom saken var av samvetsmål".

Samma år den 28 november hölls extra rannsaking i målet. Nu inställde sig också Ella Nilsson inför rätten. Möjligen har hovrätten funnit prästerskapets hållning i saken något tvetydig, och kyrkoherde Blix framträder också först med ett vittnesmål, som i flera avseenden avviker från hans tidigare utsagor.

Han påstår nu, att Lars Hindersson tidigare varit med osanning. Han hade i verkligheten alls inte blivit tvingad att låta viga sig vid Ella Nilsson.

Då uppsteg tolvmännen Anders Ersson och Högsön och Nils Olofsson i Böle och vittnade, att de varit närvarande, då Lars Kruus och Ella Nilsson ställdes inför prostetinget och hört framlidne prosten Öhman hota honom med böter på 300 daler kopparmynt, något som de inte kunde förtiga "för sin ed och sitt samvete".

Bara ett skämt!

Kyrkoherden svarade, att han inte kunde minnas, att det varit tal om några penningböter, men om de orden fällt, hade nog prästen skämtat, "efter han eljest var en rolig och skämtaktig man i sin livstid". Han tillstod nu, att det var han som "i anledning av sitt ämbetes plikt" påpekat för prosten, "att icke sådant verk - trolovningen! - skulle efter vars och ens tycke såsom för något gäckeri hållas".

Häradshövdingen ville nu veta, hur det kom sig att Lars Kruus och Ella Nilsson "fattat en sådan illvilja och misshällighet till varandra". Lars svarade, att när hon kom till hans hus efter trolovningen, ville han i all vänlighet tala om för henne, hur hon skulle bära sig åt i hushållet, "som en rätt husmoder ägnar och anstår". Då hade hon svarat honom: "Fan ta dig och ditt styrande!" Ella nekade helt till detta och skyllde missämjan på styvbarnen, inte minst Lars Hinderssons "aviga" dotter, den 25-åriga Dordi, som inte varit lätt att tas med. Ella sade också, att de visst haft sänglag ihop". De hade legat i en säng, "han framme vid balken och hon vid väggen."

Ännu ett skämt

Lars Kruus kunde emellertid med två vittnen styrka, att Ella Nilsson sagt vid ett par tillfällen "Jag är färdig att jag intet kommit honom så när att jag blev med något". Ella förklarade, att hon sagt så på skämt, och att sedan hon varit hos "denne Lars Hindersson från maj till Jacobi tid - dvs S:t Jacobs dag den 25 juli - hade Lars Hindersson uppsäteligen övergivit henne, lämnande henne och barnen och gått sin väg söderut, till Ångermanland."

Grannarna i Niemisel, som åter tillfrågades, trodde att den viktigaste orsaken till Lars Hinderssons flykt från hemmet var "den svåra hunger- och dyrtid, som allmänt var och allom övergick". (Det året, 1697, förlorade Lars Hindersson två av sina barn i samma månad, januari, sonen Hindrich 17 år och dottern Maretha 13 år. Bara år 1696 dog 172 personer i Råneå socken av en befolkning på ungefär 900). Även nu tillfrågades Ella Nilsson, om hon ville ge sitt samtycke till ett giftermål mellan Lars Kruus och Kerstin Larsdotter, men hon vägrade alltjämt.

Häradshövdingen frågade till sist tolvmännen "vad tanke och omdöme de om detta mål hava". De svarade: "Gud vet vad vi skola säga". De trodde emellertid inte riktigt på Lars Hinderssons påstående, att hans äktenskap inte hade blivit fullbordat: "Det kan omöjligt vara, i synnerhet Lars Hindersson, en sådan man som han är efter kvinnfolk".

Hotet en skröna

Rätten kunde inte finna, att det var bevisat, att äktenskapet inte fullbordats, inte heller att giftermålet skulle påtvingats dem av prosten, "synes snarare vara en skröna, att framlidne prosten honom med 300 dalers böter hotat". Det vid den tidigare rättegången framförda vittnesmålet av de två tolvmännen tog man inte heller nu någon hänsyn till. Alltså fann rätten, att "Lars Kruus är själv enda och rätta ursprunget till sin villervalla, och därför bör han stå sin egen fara och med honom efter Guds och Sveriges lag samt Kungl. Maj:ts Kyrkolag förfaras".

Lars Kruus och hans yngste son Lars var sedan bosatta i Rånbyn, tydligen tidvis tillsammans med Kerstin Larsdotter, Deras barn föddes dödfött i oktober 1704.

Lars Kruus dog redan år 1707, då begravningsboken innehåller följande notis: "Emellan den 8 och 9 oktober tilldrog sig att gamle rustmästaren Lars Hindriksson Kruus døde hasteligen och oförmodeligen. Den 8 som var en tisdag arbetade han hela dagen hos Jöns Jönsson i Rånby. Om kvällen gick han frisk och sund hem till sin stuga, i uppsåt att där vila över natten, men när han kom till sin stugubro, lade han sina handskar neder och gick bakom ett uthus, där han hittades om onsdagsmorgonen, som var den 9, liggande döder. Hela hans ålder var 59 1/2 år".

Kerstin Larsdotter levde till hög ålder och dog i Rånbyn först 1740. Lars Hinderssons son Lars Larsson förblev bosatt i Rånbyn, där han dog. Slutligen finns för den tredje parten antecknat: "Hustru Ella Cruusens i Prästholm dog år 1718".

Kerstin Wahlgren.